

Jung Károly

A KÉTKARÁCSONYI CÉRNA

ADATOK A BOSZORKÁNY FELISMERÉSÉNEK ÉS ELHÁRÍTÁSÁNAK
KÉRDÉSÉHEZ A MAGYAR—DÉLSZLÁV EGYBEVETŐ VIZSGALAT TÜKRÉBEN

A boszorkány felismerésének és elhárításának kérdése a magyar népi hiedelemvilág boszorkányalakjával kapcsolatos kutatások egyik fontos és sajátos részterülete, amely ezidáig korántsem nyert még oly mérvű feldolgozást és megvilágítást, mint amit megérdemelt volna. Nyilvánvaló és természetes, hogy a népi hiedelemvilág (vagy más terminológiával: a „néphit”) jelenségeinek vizsgálata során igen sok adat gyűlt már össze, annál is inkább, mert köztudott, hogy a recens és történeti néphagyomány szerkezetében a boszorkányokkal kapcsolatos hiedelmek a legmegterheltebbek közé tartoznak. A már szinte áttekinthetetlen adathalmaz pedig nagyon sok olyan adatot tartalmaz, amely a jelen dolgozatunk alcímében jelzett kérdéskörhöz adalékot szolgáltat. Ismereteink szerint a magyar boszorkányhiedelmek irodalmában két dolgozat tárgyalja a boszorkány felismerésének kérdését; az egyik a századfordulóig feltárt boszorkányper-iratok anyaga alapján,¹ a másik pedig tágabb kontextusban tekintti át a nyugat-európai és orosz néphagyomány ide tartozó adatait.²

Jelen dolgozatunk a boszorkány felismerésének és elhárításának kérdéskörét nem az egész problematika áttekintésének szándékával veti fel, hanem egy ide tartozó részkérdést von vizsgálata körébe. Olyan részkérdés ez, amelynek sem tárgyalására, sem pedig érintésére nem került sor az irodalomban, föltehetően azért, mert nagyon kevés adat állt rendelkezésre, ugyanakkor összehasonlító kitekintés sem történt a kérdéssel kapcsolatban. Jelezzük azonban, hogy ez a dolgozat sem adhat minden tekintetben kimerítő választ a címben jelzett boszorkányfelismerő módszer, a kétkarácsonyi cérna minden vonatkozásával kapcsolatban, de a benne elemzésre kerülő adatok minden bizonnyal jelzik, hogy a további kutatásnak lehetőségei merre mutatnak.

Elemzésünk kiindulópontja az a négy Gomboson gyűjtött szöveg, amely dolgozatunk függelékében olvasható. Ez a négy szöveg része annak

a nagyobb — harmadfél-század megközelítő — korpusznak, amelynek monográfikus igényű feldolgozása folyamatban van. Ez a készülő monográfia Gombos hiedelemvilágát kívánja megrajzolni a faluban gyűjtött hiedelemszövegek alapján.³

A magyar néphagyományban, így a gombosiak hagyományvilágában is, a karácsony és az újév közti időszakot nevezik *kétkarácsony közének*. Az elnevezés onnan ered, hogy karácsony napját tartják nagykarácsonynak, újév napját pedig kiskarácsonynak.⁴ Adataink vannak arra is, hogy ez az időszak régebben egészen vízkeresztig nyúlott.⁵ A „kétkarácsony köze” kimondottan dologtiltó időszaknak számított, amikor is az általában végzett teendők nagy része tilalmas volt. Itt elsősorban a mosás, varrás, fonás, szövés tilalmát kell megemlítenünk, de tudjuk, hogy bizonyos ételek (például bableves) főzése is tabunak vettetett alá. Mindebből látható, hogy általában a nőinek tartott munkák voltak tilalmasak.⁶ Éppen ezeknek (és az itt nem említetteknek) fényében tartható meglepőnek, hogy a tabu ellenére sor került a fonásra, mégpedig olyan cérnát fontak, amelyek sajátos szerepe volt a népi hiedelemvilágban. Az alábbiakban ezt kíséreljük meg összefoglalni gombosi adataink alapján, ugyanakkor komparatív adatokat is bevonunk a vizsgálat körébe, mert úgy látjuk, hogy a kérdéskör értelmezése csak magyar adatok alapján nem megoldható.

A dolgozatunk függelékében olvasható négy szövegünkben bukkannak fel olyan motívumok, amelyek kapcsolatba hozhatók a két karácsony közti fonás szokásával és hiedelmeivel. Mivel az egész hiedelemkör — úgy látszik — a teljes feledés és elhomályosodás szakaszában van napjainkban, az adatközlőktől kapott magyarázatok is elég töredékesek; ennek ellenére azonban elég jól rekonstruálható a hiedelemkör. Mivel az egész kérdéskör a magunk számára is teljesen ismeretlen volt, ezért szövegeink közé iktattunk egy rövid párbeszédet, amelyben az egyik adatközlő megmagyarázza a kétkarácsonyi cérna lényegét. Ez az adatközlő volt ugyanis az, aki a függelékben olvasható memorátban a fogalmat felvette.

A kétkarácsonyi cérnát a két karácsony közti időszakban fonták kenderből, anyagában tehát egyáltalán nem különbözött attól, a „vászoncérnától”, amelyet egyébként is fontak az asszonyok. Erre a tényre a négy közül három szövegünk világosan utal. Ennél semmi közelebbit nem sikerült megtudnunk, azt sem, hogy a nevezett időszakban volt-e konkrét nap, napszak vagy hely, amely meghatározta volna a kétkarácsonyi cérna fonásának körülményeit. (Ezekkel a momentumokkal azért kellene a további kutatásnak foglalkoznia, mert — mint a későbbiekben látni fogjuk — a szokás és hiedelem feltételezett forrásánál erre is konkrét adatok vannak.)

Megtudjuk viszont szövegeinkből, hogy a kétkarácsonyi cérna kimondottan hathatós apotropaeionként került használatra boszorkányok ellen: „A szoknyájukba tettek belülről egy pár őtést. Hogy a rosszak ne ártsanak nekik.” A függelék egyik igen érdekes memorátjában a határban haladó

két asszonyt próbálta magához csalogatni a gonosz. Amikor azonban egyikük odaszólt neki, hogy jöjjön oda, ha akar valamit, a válasz a következő volt: „... oda is mennék, hogyha nem vóna kétkarácsonyi cérna a szoknyátokba!” A másik — igen töredékes — szövegünkben tulajdonképpen ugyanez a képzetkör nyer megfogalmazást, azzal a különbséggel, hogy ott egy boszorkánynak tartott személy *tiltakozik* ellene, hogy az ő ruhadarabja kétkarácsonyi cérnát varrjanak: „... ű is boszorkány lett, az öreg, és avva nē varják még az ű ködmennyit. Annak az öregembérnek. Azt mondta, hogy űneki nē varják avva a cérnávó. Biztos, hogy boszorkány vót! Boszorkányok, azok menekűtek tüle. Menekűtek a boszorkányok a cérnátu. Hogy eztet nē varják ide még oda.”

Csupán egyik szövegünk tartalmaz olyan mozzanatokat, amelyeknek alapján arra lehet következtetni, hogy a két karácsonyi cérna mégsem csak boszorkányok elleni apotropeionként volt használatos: „Akkó vartak, ijen ijen kis háromszögletēs kis bárszonybu, minnyájának adott, hogy hát varják bele a ruhájukba, hogy akkó birnak az embērēn erőt vēnnyi, no! Az urukon birnak erőt vēnnyi. űk viszik a kalapot.”

S végül — ugyanennek az adatközönek interpretálása alapján — arra gyanakodhatunk, hogy a kétkarácsonyi cérnának lehetett egy harmadik funkciója is: segítségével meg lehetett jósolni, hogy kit rontottak meg: „Az én apám még hozatott ki egy boszorkányos asszonyt. űghogy, mikó kihozták, akkó ojan karácsony, kétkarácsony közt fontak. Cérnát. Ijen nagy izēba lēgombolitották, mikó begyűtt az asszony, így a nyakába akasztotta, azt a cérnát, egész lēlógott, amekkora vót az asszony, oszt akkó minnyájit nézte, minnyájit javasút, mindēnkire mondott valamit, minnyájira. A Julára is, Pannára, hogy csúnyán étek az urukka.”

Gomboson gyűjtött szövegeinkből nagyjából ezek a mozzanatok hámozhatók ki; ha szándékunk csak az lett volna, hogy erre felhívjuk a figyelmet, itt meg is állhatnánk. A dolog azonban van annyira izgalmas, hogy itt nem állhattunk meg. Eddigi kutatásaink alapján úgy véljük, hogy az itt bemutatott hiedelmek elég társtalanul állnak a magyar népi hiedelemvilág kontextusában. A jelen pillanatban ezeknek a hiedelmeknek mindössze két párhuzamát ismerjük. Az egyik párhuzam a kétkarácsonyi cérna apotropeikus, boszorkányelhárító szerepéhez szolgál variánsul: „Szalkai Gyuláné, Kun Johanka tudja, hogy két matolcsi fiú egyszer kint hált a mezőn, György éccakáján. Az egyikēn olyan gatyva volt, aminek a madzagját két karácsony (nagy és kis karácsony) közt fonták. Az pedig biztos védelem minden kísértēs ellen. Amellett még várat is kerēkített magának, mielőtt lefekűdt. Így nem bánthatták a gonoszok.”⁷ A másik párhuzam: „Pápa vidékēn akinek lányai vannak, két karácsony közt varrja föl szoknyáját kender cérnával, hamar férjhez adja lányát.”⁸

Sajnos, ez az utóbbi szöveg nem eléggé egyértelmű ahhoz, hogy eldöntsük: kinek a szoknyáját (az anyáét-e vagy a lányaiét) kell felvarrni az eredményes férjhezadás érdekében. Minden valószínűség szerint azonban a lányokról van szó. Annyi mindenesetre megállapítható, hogy ez a

szöveg a magunk gyűjtésében azzal tartja a párhuzamot, amelyben az asszonyok erőt kívántak venni férjükön. Valószínű, hogy tovább kellene kutatni az irodalomban és a közzétett gyűjtésekben, mert elképzelhető, hogy további variánsok lappanganak, csupán eddig még nem foglalkoztak a kérdéssel.

Mivel a magyar népi hiedelemvilágban voltaképpen feldolgozatlan hiedelemkörről van szó, irodalmi tájékozódásra adván fejünket, néhány olyan mozzanatra bukkantunk, amely valószínűleg magyarázatul szolgál a kérdéshez. Úgy véljük, hogy a jelen hiedelemkör kinagyítása, valamint az itt következő egybevető vizsgálat is a magyar népi hiedelemvilág összehasonlító kutatását példázza ismételten.

Slobodan Zečević, a szerb és a balkáni népi hiedelemvilág jeles kutatója külön alapos elemző tanulmányt szentelt a balkáni szláv, valamint albán és aromun (vlach) hiedelemvilág egyik mozzanatának, a *kereszteletlen napok* (nekršteni dani) kérdésének.⁹ A szerb népi hiedelemvilágban ez a tizenkét napos időszak karácsonytól vízkeresztig tart. Zečević elmondja, hogy ugyanez az időszak szinte minden indoeurópai eredetű európai népnél megvan, s ennek az időszaknak az elnevezése is általában utal a periódus napjainak számára vagy jellegére. A magyar folklorisztikai irodalomból tudjuk, hogy ez az időszak a magyar tradícióban is megvan, s azonos periódust jelent, azzal, hogy újabban már csak új-évig számítják — innen a periódus „kétkarácsony köze” elnevezése is. (Az eredeti — hosszabb — periódust a magyarban is „karácsonyi tizenkettő”-nek nevezték.¹⁰)

Idézett szerzőnk — másokra sajnos nem általánosítható — tájékozottságára vall, hogy kontinensünk indoeurópai népeinek „karácsonyi tizenkettő” periódusát a magyarságnál is számontartja; utal egyben arra, hogy a magyarság germán és szláv műveltségi hatások közt élt, s hogy a magyar karácsony szó etimológiája a szláv „kracsun”-ra vezethető vissza.¹¹ Ennek az Európa-szerte ismert hiedelmi periódusnak a magyar nevét is ismeri, s le is írja: két karácsony közéről. Ennél többet azonban az indoeurópai—magyar kétkarácsony-hagyomány összefüggéseiről nem mond; az alább következők a magunk töprengésének és feltevéseinek írásba foglalása.

Téves lenne azonban azt hinni, hogy a magyar kutatás ezt nem tudja, s hogy a karácsony—kracsun összefüggéssel, valamint a germán—szláv—magyar művelődési kölcsönhatásokkal nem számolna.¹² Nem történt meg azonban a balkáni kereszteletlen napok és a magyar kétkarácsony köze egyes hiedelmeinek egybevető vizsgálata.¹³ Nyilvánvaló, hogy egy ilyen komparatív vizsgálat elvégzése hosszabb időt igényelne, s minden valószínűség szerint monográfiányi terjedelmű munkát eredményezne. Magunk a jelen pillanatban csupán arra vállalkozunk, hogy a magyar népi hiedelemvilág számunkra Gomboson, Pápán és Szatmárban ismert „kétkarácsonyi cérna” képzetkörét egybevetjük a feltételezett hasonló balkáni adatokkal, hisz — ahogy azt Bálint Sándor írta — minden valószínűség szerint „archaikus középkori képzetkörről” van szó.¹⁴

Az alábbiakban nem kívánjuk mindazt megismételni, amit a kétkarácsony közének hiedelmi mozzanatairól tudunk, mindössze a legfontosabbakat jelezzük: a magyar anyag általános jellemzője, hogy ez az időszak kimondottan tabuizáltnak tekinthető; a kétkarácsony közé alapvetően dologtiltó időszak; adatok szólnak arról, hogy ebben az időszakban kifejezetten aktívak a „gonoszok”, s népünk megfelelő eljárásokkal és apotropeionokkal védekezik ellenük. (Itt csak utalunk arra, hogy a boszorkányok identifikálásával kapcsolatban adataink vannak például a kaszakő apotropeikus szerepére is, amelyek szerint a kaszakövet karácsony estéjétől újévig az asztalfiában tartották, s csak aztán vették ki. Ebben az adatban világosan a nevezett időszak veszélyes jellegét látjuk, s a kaszakő boszorkányelhárító szerepének igazolását. Ezt a kérdést a Gombos hiedelemvilágról tervezett monográfiánkban részletesen fogjuk tárgyalni.)

A kifejezett dologtiltás ellenére ebben az időszakban került sor a kétkarácsonyi cérna fonására, s ezt használták fel — megfelelő módon — egyrészt boszorkányelhárító eszközként, másrészt szerelmi varázslás eszközként.

Vessünk most egy pillantást a megfelelő periódus balkáni, elsősorban szerb, hagyományvilágára. Zečević összefoglalásából megtudjuk, hogy a „kereszteletlen napok” vezérmotívumai a következők: a krisztianizált szokás- és hiedelmi rétegek lehántása után kitűnik, hogy erre a periódusra a gonosz szellemek (voltaképpen hiedelemlények) uralkodása a leginkább jellemző; erre az időszakra esik a rituális menetek gyakorlása (koledálás); a periódus után következik a rituális tisztálkodás; az egész időszak a jóslások és jóvendölések nagy periódusa.¹⁵

A magyar és a balkáni (szerb) kétkarácsony közti tradíció fenti leegyszerűsített jellemzéseinek összehasonlításából is kiolvasható, hogy egy egyetemes hagyomány más-más változatairól lehetne beszélni. Szabott témánkból kifolyólag nem bocsátkozhatunk bele ezen a helyen az egyes párhuzamok — például a koledálás—regölés stb. — ismertetésébe¹⁶, mindössze azt jegyezzük meg, hogy a balkáni kereszteletlen napok hagyománya napjainkban is sokkal élőbb s elevenebb, mint a kétkarácsony közének magyar tradíciója, amit többek között az is igazol, hogy a kereszteletlen napok idején külön boszorkányszerű hiedelemlények háborgatják a halandókat, s mindenféle gondokat-bajokat okoznak nekik. Ezeket a hiedelemlényeket „karakondžulának”¹⁷ nevezük, magának a szónak az etimológiája pedig elárulja, hogy nem szláv eredetű, hanem oszmán-török közvetítéssel került át a görögből a balkáni népek nyelvébe.

Az elmondottak alapján nem tartható meglepetésnek az a megállapításunk, hogy a „kétkarácsonyi cérna” motívuma a szerb kereszteletlen napok hagyománykörében is megtalálható. Látni fogjuk, hogy — természetesen bizonyos módosult — változatokról van szó, de a kettőnek a közös eredete — feltevésünk szerint — nem lehet kétséges.

Idézzük itt a rendelkezésre álló két balkáni változat közül az elsőt: „Arról a gyerekről, aki ezekben a napokban (a „kereszteletlen napok”-ról

van szó — J. K. megjegyzése) születik, az a vélemény, hogy szerencsétlen, s egész életében beteges lesz. Hogy szerencséje és hosszú élete legyen, minden esztendőben ezekben a napokban olyan inget kell magánál hordania, amelyet nyitott tűzhelyen szőttek át. Ez az ing így készül: fölkapaszkodik két asszony a nyitott kémény alatti tűzhelyre, felvet néhány láncfonalat, majd a tűzhelyre helyezi, átbújtatja rajta néhányszor a vetélőt, s ezzel kész is. Utána a fonalakat leszedik, s a gyerekeknek adják, hogy magánál hordja.”¹⁸ Mivel Zečević tanulmányában, ahol Grbić szövegének részlete is idézésre kerül, többször is szó esik erről a varázsfonálról („kétkarácsonyi cérna”), idéznünk kell ezeket a részleteket: „A mágikus helyen (a nyitott kéményről van szó — J. K. megjegyzése) átszőtt ing által szerzett elhárító erő a rossz szellemek számára lehetetlenné kell hogy tegye a házba való bejutást, ugyanakkor védelmet kell nyújtania viselője számára azok ellen. A hely miatt, ahol készül, az ing is mágikus erővel lett gazdagabb, tehát természetfeletti erőre tett szert.”¹⁹ S végül Zečević arra is utal, hogy a kenyér, só, fokhagyma stb. mellett a nyitott kéményben átszőtt ing is egyetemes apotropaeonként szerepel az éjszakai rossz szellemek ellen.²⁰

Második párhuzamunk a szerb granicsárok hagyományvilágában található meg; ebből a szövegből — címe: Kendercérna — láthatjuk, hogy voltaképpen azonos képzet- és hiedelemkör bizonyos tekintetben módosult variánsáról van benne szó. Íme ez a részlet: „Karácsony estéjén az asszony kendercsomót helyez a guzsalyra, közel ül a tűzhöz és hosszú cérnát fon. Ez a cérna magától átfonódik, az asszony úgy tartja, majd odamegy és hozzáköti a bográclánc legfelső karikájához. Miközben odaköti, egy másik asszony kérdi tőle: — Mit kötözöl? Emez így válaszol: — Csomót kötök farkas ellen, zsványok ellen, *boszorkányok* ellen, kígyó ellen, hogy a marhát ne pusztítsák. Mindezeknek a rosszaknak említésekor a cernából csomót köt a bográcláncre.”²¹ (A kiemelés tőlünk — J. K.)

Az itt idézett szerb hiedelmek és mágikus eljárások, valamint a gombosi (és a másik két magyar) párhuzam egybevetése alapján tehát azt állapíthatjuk meg, hogy bennük a motívum azonos, vagy legalábbis azonos eredetre lenne visszavezethető. Az ennél tágabb összefüggések megállapításához tudni kellene, hogy a „kétkarácsonyi cérna” szokás- és hiedelemköre a magyar és szerb tradíciók kívül megtalálható-e az európai hagyományban is, s azt is, hogy a magyar és balkáni anyagban valóban olyan ritka-e, mint ahogy az ebben a pillanatban tűnik.

Végül, anélkül, hogy „perújrafelvételre” tennénk indítványt, csak utalni szeretnénk egy magyar proverbium lehetséges balkáni párhuzamára és esetleges összefüggéseire. Ismeretes az a magyar szóláshasonlat, hogy „olyan, mint a böjti (büti) boszorkány.” Ezt a proverbiumunkat az irodalom általában a húsvét előtti nagyböjthöz köti.²² Utalás van azonban egy szerb proverbiumra is, amelynek lényege az, hogy a rendetlen, ápolatlan asszonyra azt mondják, hogy olyan mint a karakondžula.²³ Ez a hiedelemlény azonban, mint arra főntebb utalás történt, csak a kereszt-

teletlen héten (két karácsony között) aktív a szerb hagyományvilágban. Látható tehát, hogy a két proverbium jelentése voltaképpen azonos. Ha már tudjuk, hogy a „kétkarácsony köze” valamint a „keresztetetlen napok” („nekršteni dani”) tradicionális elemei mily nagy mértékben identikusak, s hogy a magyar kétkarácsony köze éppen karácsony böjtjével kezdődik, amikor a „gonoszok” kifejezetten aktívak, fel lehetne tenni az óvatos kérdést: Vajon a magyar szóláshasonlatban említett „böjti boszorkány” nem köthető-e mégis inkább a karácsony böjtjéhez, mint a húsvét előtti nagyböjthöz?

FÜGGELÉK

1. „Az én apám hozatott ki egy boszorkányos asszonyt. Úgyhogy mikó kihozták, akkó ojan karácsony, két karácsony közt fontak. Cérnát. Ijen nagy izéba légombolították, mikó begyűtt az asszony, így a nyakába akasztotta, azt a cérnát, egész lélógott, amekkora vót az az asszony, oszt akkó minnyájit nézte, minnyájit javasút, mindénkire mondott valamit, minnyájira. A Julára is, Pannára, hogy csunyán étek az urukka. Akkó vartak ijen ijen kis háromszögletés kis bársonybu, minnyájinak adott, hogy hát varják bele a ruhájukba, hogy akkó birnak az embären erőt venni, no! Az urukon birnak erőt venni. Ők viszik a kalapot... Férjes asszonyok vótak mind. Akkó az én embérem is kapott, aszonta a napam, hogy varjam bele a ruhájábo. Én még: Az iskoláját, minnyájit kapott, csak én nem! Nem látto a napam, be a tűzbe! Be. Tē sē kaptá! Én nem kaptam, tē sē kaptá!”

2. „A gyűjtő kérdése: Mi az a kétkarácsonyi cérna? Hát ezt két karácsony közt szokták fonnni kendérbü. (És mit csináltak vele?) A szoknyájukba tettek belüle égy pár öttést. Hogy a rosszak nē ártsanak nekik. (Hogy nézett ki ez a cérna?) Vászoncérna, igen. (A boszorkányok vagy rosszak ettől menekültek?) Igén. Mer nem birtak odamenni, hogyha vót ez a cérna a szoknyájukba. (Ezt máma is csinálják?) Nem hiszém. Kihatak mostmá ezék a népek, akik ezeket szokták csináni. (Melyik szoknyájukba tették ezt?) Mindégy vót. Égy szoknyát, amit visetek magukka mindég, abba vót ijen öttés. Az öregasszony meséte eztet. (Ezt az öttést egész évben viselték?) Néhány öttést. Igén, még a szoknya el nem szakadt, az mindég bent vót.”

3. „Ez a Moléncki Maris néni, még ez a Boris néni, a Lëkváros. Így mondom, mer máskébb nem tudom a nevit. Kovács Pali bácsi felesége. Méntek lē a Kamarisváro. Oda, ahun az apjuk juhász vót. Még akarták nézni az öregembért. Mikó közé értek, ahun legetek a bárányok, vagy a birkacsapat, akkó égy hangot hallottak. Aszmondja, hogy... kiabál valaki, az égyik aszongya neki: Hát gyere ide, hogyha akarsz látni bennünket vagy érdekelünk. Aszongya az öregasszonynak az a másik, hogy hadd a csudábo, nē híd ide ezt a, ki tudja, hogy kicsoda. Azt mondja: Nem baj az, hadd gyűjjön! Aszongya, ez vót a válasz neki vissza: Hogy oda is mennék, hogyha nem vóna kétkarácsonyi cérna a szoknyátokba!”

4. „Mikó karácsony, két karácsony között fonják a cérnat a háziasszonyok, és mikor ijenne (a boszorkányra gondol az adatközlő — J. K. megjegyzése) találkoztak, mikó, fölverték a ködment vagy akármit is, aszongya, nekem azt nő varjátok, mer az két karácsony (között — J. K. kiegészítése) vót fonnya. Két karácsony között vót fonnya az a cérna. Ez az embër, aki kérdezte, azt mondta, hogy ez mind az, hogy ű is boszorkány lett, az öreg, és avva nő varják még az ű ködmennyit. Annak az öregembërnek. Azt mondta, hogy űneki nő varják avva a cernávó. Biztos, hogy boszorkány vót! Boszorkányok, azok menekűtek tüle. Menekűtek a boszorkányok a cernátu. Hogy eztet nő varják ide még oda. De ez így vót! Az én nagynéném mondta, Boris ménénk, a mégboldogutt! Azt mondta!”

Jegyzetek

¹ Komáromy Andor 1907.

² Kovács Zoltán 1977.

³ Gombos telepítéstörténetével, lakosságával és társadalomképevel, valamint népszokásvilágával kapcsolatban lásd: Jung Károly 1978. és Jung Károly szerk. 1978.

⁴ Vö. Bálint Sándor 1976² 16—17., valamint Bálint Sándor 1977. I. 26—27.

⁵ Vízkeresztig tartó időszakként tárgyalja Pócs Éva 1982.

⁶ Vö. Pócs Éva 1982., Bálint Sándor 1977. I. 27.

⁷ Luby Margit 1936. 72.

⁸ Beke Ödön 1905. 60. Az adatot számontartja a Szendrey Ákos és Szendrey Zsigmond által összeállított kéziratos magyar Babonaszótár *Cérna* szócikke is. Az adatot azonban nem értelmezi, s a kétkarácsonyi cerna kérdéskörét sem említi. A szótár néhány részlete az 1940-es évek elején publikálásra került, de ezek között nem szerepel a cérna szócikk.

⁹ Zečević, Slobodan 1978.

¹⁰ Vö. Pócs Éva 1982.

¹¹ Zečević Solobodan 1978. 443—444.

¹² Vö. Bálint Sándor 1976². 16., valamint az ott érintett irodalom, továbbá a TESZ „karácsony” szócikke.

¹³ A komparatív vizsgálat lehetőségeire utalás történik: Bálint Sándor 1976². 16—17., Bálint Sándor 1977. I. 26—27., Pócs Éva 1965., Zečević, Slobodan 1978. a magyar hasonló időszak említése mellett inkább in-doeurópai összehasonlító lehetőségekre utal.

¹⁴ Vö. Bálint Sándor 1976². 16.

¹⁵ Zečević, Slobodan 1978. 444.

¹⁶ Vö. Voigt Vilmos 1979. A regösök és a regösének kérdéseinek számottevő magyar irodalma van.

¹⁷ Zečević, Slobodan 1978. 444—452.

¹⁸ „Dete koje se rodi u ove dane, smatraju za nesrečno i biće večito bolešljivo. Da bi bilo srečno i dugovečno, mora svake godine u te dane nositi sa sobom košulju, koja je na kaminu izatkana. Ta se košulja gradi ovako. Popnu se na kamin dve žene, osnovu nekoliko konaca pa to nameste na kaminu i jedna protne kroz njih nekoliko puta soveljku (čunak), pa je gotovo. Posle se to skine i da detetu da u te dane nosi sa so-

bom.” Grbić, Savatije M. 1909. 7. Az adatot idézi: Zečević, Slobodan 1978. 448. is. Grbić adatához azonban sem balkáni, sem egyéb párhuzamot nem sorol föl. Az adatot német fordításban idézi: Schneeweis, Edmund 1925. 15., de sem délszláv, sem európai összefüggésbe nem helyezi.

¹⁹ Zečević, Slobodan 1978. 451.

²⁰ Zečević, Slobodan 1978. 452.

²¹ „Prtena žica. Na večeri u oči Božića navija žensko na preslicu povjesmo, sjede u vrh vatre pa oprede dugačku žicu. Žica se ova sama prepredede, tako, je drži, pa ide i zavezuje na najgornju grivnu od veriga. Jedno veže, a druga pita: „Što zavezuješ?” Odgovara onaj: „Zavezujem od vuka, od ajduka, od coprnjice, od zmije, da blago ne kolje. Na svako ovo zlo zaveže prednjom na verigama uza.” Begović, Nikola 1887. 224. 35. szám. Zečević ezt az adatot nem idézi, idézi azonban általános analógiás varázsló eljárásként: Schneeweis, Edmund 1925. 104.

²² O. Nagy Gábor 1979^s. 87.

²³ Zečević, Slobodan 1978. 448.

Irodalom

BÁLINT SÁNDOR

1976² Karácsony, húsvét, pünkösd. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából. Budapest.

1977 Ünnepi kalendárium I—II. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából. Budapest.

BEGOVIĆ, NIKOLA

1877 Život i običaji Srba-graničara. U Zagrebu.

BEKE ÖDÖN

1905 A pápavidéki nyelvjárás. Nyelvészeti Füzetek 17. Budapest.

GRBIĆ, SAVATIJE M.

1909 Srpski narodni običaji iz sreza Boljevačkog. In: Đorđević, Tihomir R. red.: Običaji naroda srpskog, Knj. II. SEZb 14. Beograd. 1—382.

JUNG KÁROLY

1978 Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások. Újvidék.

JUNG KÁROLY szerk.

1978 Gombos (Bogojevo). Írások egy nyugat-bácskai falu jelenéről és múltjáról. Gombos.

KOMÁROMY ANDOR

1907 Hogyan ismeri fel a magyar nép a boszorkányokat? Ethnographia XVIII. 348—354.

KOVÁCS ZOLTÁN

1977 Das Erkennen der Hexen in der westeuropäischen und der russischen Tradition. Acta Ethnographica Tomus 26 (3—4). 241—284.

LUBY MARGIT, benedekfalvi

1936 Bábalelte babona. Budapest.

O. NAGY GÁBOR

1979³ *Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete.* Budapest.

PÓCS ÉVA, CS.

1965 *A karácsonyi vacsora és a karácsonyi asztal hiedelemköre.* Néprajzi Közlemények X. 3—4.

1982 *Tizenketted (Lexikoncímzés).* Magyar Néprajzi Lexikon 5. 303—304.

SCHNEEWEIS, EDMUND

1925 *Die Weihnachtsbräuche der Serbokroatien.* Wien.

VOIGT VILMOS

1979 *Koledálás (Lexikoncímzés).* Magyar Néprajzi Lexikon 6. 407—408.

ZEČEVIĆ, SLOBODAN

1978 *Narodna verovanja u Okolini Zaječara.* In.: *Zaječar i okolina.* Glasnik Etnografskog muzeja, Beograd, br. 42. 443—467.

Rezime

Dvobožični konac

Prilozi pitanju o raspoznavanju i odvrćanju veštica u ogledalu komparativnih mađarsko—južnoslovenskih istraživanja

U ovom tekstu autor raspravlja o takozvanom dvobožičnom koncu — jednoj osobenoj pojavi koju je izdvojio iz kompleksa običaja i verovanja mađarskog narodnog predanja između dva božića (zapravo, perioda između božića i nove godine). To on prvenstveno čini na osnovu podataka iz Gomboša (Bogojeva), dakle, obrađuje mađarske izvore u Jugoslaviji, ali se pri tome koristi i ostalim mađarskim odnosno komparativnim balkanskim (srpskim) podacima. Suština već pomenutog običaja je u tome da se *u vremenskom razmaku između dva božića*, inače u periodu kada je rad zabranjen, od kudjelje plete konac koji ima apotropejsko dejstvo; pruža zaštitu protiv „zala”, prvenstveno protiv veštica, međutim, postoje podaci i o tome da se konac koristi i u ljubavnim bajanjima i u činima pri vraćanju. Radi osvetljavanja ove tematike do sada još neobrađene u literaturi, autor koristi i balkanske (srpske) podatke, ukazujući na pretpostavku da se izvorište mađarskog dvobožičnog konca najverovatnije može svesti na izvorišta koja su mu zajednička sa balkanskim, srpskim podacima. S obzirom na to da mađarski *vremenski razmak između dva božića i balkanski nekršteni dani* imaju mnogo zajedničkih elemenata, autor smatra urgentnim zadatkom mađarsko—južnoslovenske folklorne komparatistike da se što pre izvrši uporedno istraživanje mađarskih i južnoslovenskih božičnih običaja.

Resumme

Zwischen den beiden Weihnachten

Beiträge zum Erkennen und Ableiten der Hexen im Blicke der komparativen ungarisch—jugoslawischen Untersuchungen

In diesem Text, bespricht der Verfasser die sogenannten Bindefäden zwischen den beiden Weihnachten, die spezifische Erscheinung, die er aus dem Komplex der Gewohnheiten, Glaubensvorstellungen und Überlieferungen des ungarischen Volkes, über die Periode zwischen beiden Weihnachten (eigentlich in der Periode zwischen Weihnachten und dem Neuen Jahr) ausscheidet. Das wird zunächst auf Grund der Daten aus Gomboš (Bogojevo) gemacht, d. h. er bearbeitet ungarische Quellen aus Jugoslawien; es werden aber auch die Anderen ungarischen und komparative balkanische (serbische) Unterlagen ins Auge gefasst. Das Wesen dieses Gebrauchs behandelt, dass in der Periode zwischen beiden Weihnachten, also in der Periode in der jede Arbeit verboten ist ein Faden aus Hanf gestrickt wird, der apotropäische Wirkung hat; er hilft gegen jede „Schlimmen“, zuerst gegen Hexen.

Es gibt aber Daten auch darüber, dass dieser Faden zur Liebeszüberei und zu Prophezeiungen benützt wird. Zur Beleuchtung dieser Problematik, die in der Litteratur noch nicht bearbeitet wurde, gebraucht der Verfasser auch balkanische (serbische) Daten und weist auf die Voraussetzung hin, dass die Quelle des ungarischen Zwischenweihnachtlichen Fadens vielleicht in gemeinsamen balkanischen (serbischen) Grundlagen zu suchen ist. In Hinsicht dessen, dass die ungarische zwischenweihnachtliche Periode und die balkanischen Zwölften viele gemeinsame Elemente besitzen, meint der Verfasser dass sich eine urgente Aufgabe für die ungarisch—jugoslawische Volkslor-Komparatistik stellt, sich je schneller mit der parallelen Untersuchung der ungarischen und jugoslawischen Weihnachtsgewohnheiten zu befassen.